

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány elhelyezése Debrecenben (1944–1945)

Papp József

helytörténész, nyugdíjas főmunkatárs, Polgármesteri Hivatal, Debrecen

Absztrakt: Debrecen 1944-ben, száz napon át Magyarország ideiglenes fővárosa volt. Ott és oda szervezték meg, ott működött a háború utáni ország vezetését felvállaló Ideiglenes Nemzetgyűlés, az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Az írás a város állapotát érzékeltetve mutatja be a hivatali helyeket, a képviselők, miniszterek lakhelyeit.

Kulcsszavak: Debrecen, nemzetgyűlés, kormányzat, Arany Bika, városháza, Alföldi-palota, Augusztai szanatórium, Nagyállomás, Református Kollégium, oratórium, Balogh-ház

Abstract: Debrecen was the temporary capital of Hungary for a hundred days in 1944. It was in this city that the Provisional Assembly and the Provisional National Government were organized with the purpose of leading the country after the war. This article discusses the placement of offices as well as the dwelling places of ministers, also offering a description of the contemporary conditions of the city.

Keywords: Debrecen, national assembly, government, Arany Bika, city hall, Alföldi Palace, Augusztai Sanatorium, central railway station, Calvinist College, oratorium, Balogh house

Debrecen számtalan esetben sújtotta hatalmas pusztulás. Közel évezredre visszatekintő múltjában igen gyakran tűzvészek, máskor támadó katonák kíméletlensége rombolta a települést. A 20. század közepén ismét háború után kellett szinte újrakezdeni a város életét. Visszatekintve jól látható, hogy az 1944. március 19-én repülőgépekkel, majd 21-én vasúton és országúton érkező német csapatok Debrecenbe települése előre jelezte, hogy a tényleges harci cselekmények is elérhetik a várost. A középületekben, egyetemen, nagyobb iskolákban berendezkedő, a postát, telefonközpontot, raktárakat stb. elfoglaló német alakulatok hadászati célponttá tették Debrecen. Az első közvetlen pusztítás június 2-án következett be,

amikor a normandiai partraszállást előkészítő műveletek sorában az amerikai légierőt a hátszágok közlekedési csomópontjainak megbénítására indították. Aznap, az ún. „Frantic Joe” hadműveletben részt vevő repülő kötelékek reggel 8 óra 46 perctől kezdve több hullámban, összesen 1 óra és 56 percen át 233,6 tonna bombaterhet zúdítottak Debrecenre. (Horváth, 2014.) Az eredetileg vasúti célpontra irányult támadás félezer halálos áldozattal és több, mint nyolcszáz személy sérülésével és egész városrészek megsemmisülésével járt.

A tragikus nyitányt követően, a szovjet csapatok győzelméig még féltucatnyi nagyobb és több kisebb bombázás, légi támadás, földi tüzérségi és egyéb fegyveres akció pusztította a város házait, infrastruktúráját.

Az ábrázoláson a Nagytemplom nyugati tornyának hiányossága
(Hajdú-Bihari Napló 1964. 12. 12.)

A városjelkép Nagytemplom teljes tetőzete a szeptember 17-i gyújtóbombáktól leégett, ledőlt a nyugati toronyról a gomb, a szélvitorla és a csillag. A templomhajók találkozását lefedő hatalmas téglaboltozat fedél nélkül szenvedte át a téli időszakot. A toronydísz 1945. augusztus 1-jén emelték vissza a helyére. (DKK 1945–1946.) A legutolsó háborús napokon a visszavonuló német katonák robbantottak, gyújtottak fel közlekedési, jelentős gazdasági létesítményeket, mint pl. az óriási

István-malmot és más üzemeket, raktárakat. Utánuk pedig a szovjet katonák, a háborúk természetéből fakadóan a győztesek zsákmányaként kezelték a várost.

A szovjet haderő bevonulásakor, 1944. október 19-én kiégett, romos házak, kitört ablakok, kifosztott boltok és kirakatok, az utcákon temetetlen halottak, elhullott állatok, hevenyészett sírhantok fogadták az óvóhelyekről kimerészkedő gyér számú lakosságot. Az 1941-es népszámlálás szerint még 125.933 fős Debrecenben (*KSH, 1947.*), becslések szerint 25–30 ezer lakos maradt az ostrom idejére. (*Baranyi, 1976.*) Az országot 1944 áprilisától sújtó légitámadások miatt elrendelt mind gyakoribb riasztások, majd a júniusi debreceni légicsapás után, aki csak tehetett, igyekezett biztonságosabbnak gondolt helyre költözni vagy kimenekíteni családtagjait. A Debrecenben maradt tehetősebbek közül többek a klinikatelepre költöztek, ott béreltek személyenként 7 pengőért lakást. (*Király, 1969.*) Tovább csökkent az össznépesség a város kiürítésének elrendelése után. Október 8-ától távozott az egyetem, a MÁV üzletvezetőség, a pénzügyigazgatóság, városi és állami hivatalok, tűzoltóság, rendőrség az egyetlen, még biztonságosnak tudott északi irányba gépkocsikkal, tűzoltó szerelvényeken, szekereken. Három vasúti vonatszerelvény Tiszafüred és Tiszalök felé vitte a menekülteket. Október kilencedikén reggel Bessenyei Lajos főispán és Csóka László polgármester, a tisztviselői kar és családjaik a város vagyonával, az anyakönyvek 453 kötetével stb. távoztak és estére Egerbe érkeztek. (*DKK 1946., Gazdag, 1981.*) Az október végére becsült lakosságszám eltúlzottan alacsonynak tetsző számértékét igazolja a november első napjaiban elvégzett összeírás, amely az időközben visszatérőkkel együtt is mindössze 35700 főt (*Baranyi, 1976.*), tehát a korabeli népesség kevesebb, mint egyharmadát, de 1945. február 8-án is csak 91 ezer főt talált Debrecenben. (*DKK 1946.*) A háború végére Debrecen 13504 házas ingatlanán 9896 épület sérült volt és 690 rommá vált, amelyből 425 még januárban (*DKK 1947.*) is bontásra várt. Az összesen 11678 lakóépület, benne a 26961 lakás 70%-a károsodott, 5850 lakás súlyosan sérült, illetve elpusztult. Az egyéb rendeltetésű épületek, létesítmények károsodásai %-ban kifejezve: ipari 59,2%, mezőgazdasági 13,9%, üzlethelyiség 51,5%, raktár 100%, kulturális épület 59,7%, közoktatási épület 62,4%, vízvezeték-hálózat 60%, gázgyár, gázvezeték 40%, elektromos hálózat 60%, csatornahálózat 29 utcában, útburkolat 7800 m², járdaburkolat 2400 m² területen. (*Mervó Z-né, 1973., Hatszázéves 1961., Baranyi, 1983., Sági, 1972.*)

A helyzetet súlyosbította, hogy a háború végére 1362 család, 4518 személy hajléktalan lett, elhelyezésük hatalmas feladatot jelentett már az első bombatámadás napjától. „1944. június 5-ig 2305 darab [hajléktalanná válást igazoló] tanúsítványt adtak ki. /.../ A katonai ügyosztály kiutalt 280 bútorozott lakást és a kis get-

tóban rendelkezésre bocsátott 195 lakást.” (*Varga J.*) A fedél nélkül maradtak elenyésző része költözött rokonokhoz, a többiek hatósági döntéssel valamely lakott házba kerültek ún. „ráköltöztetés” útján, mások pedig foglalással vettek igénybe változatos okokból üressé vált, elhagyott ingatlanokon lévő házakat, lakásokat. Ezeken túl pedig számtalan, ilyen célra valamelyest alkalmassá tehető szállodai szoba, felhagyott üzlet, műhely, melléképület, ház alatti óvóhely, pince, padlás komfort nélküli szükséglakássá alakításával oldották meg az ideiglenes lakhatást. A háborús frontvonal távozása utáni debreceni újrakezdés különleges politikai viszonyok közt indult. Az 1944/45. évek fordulóján az egész ország jövőjét meghatározó sorsfordító események – pár év híján évszázaddal az 1849-es után – ismét Magyarország fővárosává emelték Debrecent. A város kiválasztása az 1944. október első napjaitól Faragho Gábor vezérezredes, volt moszkvai katonai attasé vezetésével Moszkvában folyó fegyverszüneti tárgyalásokon történt. November 13-án késő este a Kremlben, a szovjet külügyi népbiztos (külügyminiszter) hivatalában Molotov vagy Teleki Géza javaslatára döntött el, hogy a Vörös Hadsereg által megszállt magyar országrészek két legnagyobb városa, a kevésbé sérült Szeged és a romos Debrecen közül utóbbi lesz az ideiglenes főváros. Oda kell összehívni ideiglenes nemzetgyűlést, és ott kell az átmeneti kormány működési feltételeit megteremteni. (*Gosztonyi, 1972., Karsai, Somlyai, 1970., Szekeres, 1979., Paál, Radó 1947.*)

Városháza (Piac utca 20.)

Debrecen központi épülete, a hivatalvezetés és közgyűlés székháza, az 1944-ben éppen 100 éve elkészült városháza a szovjet csapatok bevonulásakor romos és szinte teljesen üres volt. A Piac utcára (akkor Ferenc József útra) néző épület-szárny déli felén a tetőzet és az emelet szeptember 17-én éjszaka, gyújtóbombatámadás következtében kiégett. A ház földszintjén az utcai üzletek közül pl. a Kosuth utca sarkán a Tóth Gyula-féle bolt „rommá égett.” A hosszú ideig éktelenkedő romok eltakarítását a hónapok múlva megválasztott új polgármester, Szabó Kálmán rendelte el március 11-én (*DKK 1946.*), és a ház leégett tetőzetének kijávitását 1945. április 4-i határozatával adta „vállalatba” a városi közgyűlés. (*Filippinyi, Papp, 1997.*) A székház előtti fenyőfás díszkert is szokatlan képet mutatott még sokáig az ott megásott és sírkövel jelölt szovjet hősi sír látványával. A díszparkot az ott eltemetettek exhumálása és Köztemetőbe átemetése után, április 27-én hozták helyre.

Hósi sír a városháza előtti parkban

(A fénykép 1944. okt. 19. és 1945. április 27. között készülhetett (fotó: Hapák József)

Az 1944. október 19-én beérkező győztes katonák a városházán jóformán csak az ott lakó (Papp, 1997.) hajdú őrmestert találták. Gergely Márton volt az, aki négy üstből álló kifőzdét, egyfajta népkonyhát működtetett az udvarban. Elkóborolt szarvasmarhák és más jószágok feldolgozásával segítette az élelem szűkében lévők ellátását. (Paál, Radó, 1947., Napló, 1969. 10. 21.) Szotnyikov alezredes szovjet városparancsnok október 21-én előbb őt akarta Debrecen rendőrfőkapitányi teendőivel megbízni. A hajdú őrmester tájékoztatta, hogy Debrecen régi vezetője, dr. Vásáry István nyugalmazott polgármester a klinikán egy bérelt lakásban tartózkodik, és Zöld József nyugalmazott helyettes polgármester is elérhető. Másnap a városparancsnokságon Szotnyikov alezredes dr. Vásáry Istvánékat meg is bízta a városvezetői teendők ellátásával. A régi/új polgármester így emlékezett vissza arra, amikor először betértek a hivatali épületbe: „siralmas kép fogadott itt, nem volt egy ép ablak. Minden betörve, összezúzott és felforgatott bútorok között széthányt írások (...) tönkrement a közgyűlési terem, a kis tanácsterem.” (Paál, Radó, 1947.) A mostoha körülményekre jellemzően, először „valamennyi városi hivatal az első emeleten a tizenkilences számú helyiségben” tevékenykedett. A tény annak fényében igazán különleges, hogy az ügyosztályoknak már

előtte is csak egy része volt a székházban, több egységet ki kellett költöztetni a 20. század első felére igen szűkössé vált épületegyüttesből. Például a VII. műszaki ügyosztály a Csapó utca és Burgundia utca sarkán, az ipariskola, a mostani vegyipari technikum első emeletén, a X. katonai ügyosztály a Piac utca 28. sz. alatti városi (Gambrinusz) bérház első emeletén és az 1944. április 15-én (*DKK 1946.*) megszervezett XII. ügyosztály, a Légítámadással Hajléktalanná Váltak Gondozó Hivatala a Miklós utca 23. sz. alatti kiegészítő iskola telkén működött. Ugyan a károsultak gondozó szervezetei közös helyre, a műszaki ügyosztályhoz költöztetését még augusztusban elrendelték, a helyválttatás végrehajtása nem igazolható. (*MNL HBVL IV. 1406/b. 371. 38029/1944. IX.*)

Az esztelen háborús rombolás okozta talpra álláshoz szükséges főnixi megújulás megkezdéséhez a hadműveletek miatt eltávozott városi tisztviselők pótlására „nyugdíjasokat kellett szolgáltatételre kötelezni,” akik december 22-ig díjazás nélkül végezték munkájukat. (*MNL HBVL IV. 1406/b. 382. d. 136/1944. pm.*) A városháza „használható részeiben” november 15-én indult a hivatali munka. (*DKK 1946.*) A tisztviselők egyik legfontosabb feladata lett a szovjet katonai parancsnok utasításainak közvetítése a lakosság felé. Ők szervezték és felügyelték a katonaság különböző céljaira szükséges vagy az utcai hullák és a romok eltakarítására stb. rendelt napi 200–300 közmunkára fogott lakos tevékenységét. Nekik kellett megoldani a lakosság élelmezését, téli tüzelővel ellátását, az egészségügyi és egyéb közszolgáltatási, áram- és ivóvízhálózat helyreállítási feladatokat. Az élet újra indulásának egyik látványos eleme volt, amikor november 17-től az Arany Bika szállótól az egyetemig mindkét vágányon, a vasútállomástól az Arany Bikáig pedig fél oldalon megindult a közúti vasúton a közlekedés. (*MNL HBVL IV. 1406/b. 382. d. 78/1944. pm.*)

A nagyszámú sérült ház miatt rendkívül nehéz feladatot jelentett a szovjet katonák, majd az ideiglenes nemzetgyűlés és a kormányzat elszállásolása. December 8-án például azt jelentette Zöld József a polgármesternek, hogy nincs a városban a katonai parancsnok által parancsolt olyan 6–6 egymás melletti, összesen 10–15 szobás, fürdőszobás ház, amelyekben működő vízvezeték, csatornázás és garázs is van, sőt „nem volt 3–3 egymás melletti ilyen épület sem kijelölhető.” (*MNL HBVL IV. 1406/b. 382. d. 78/1944. pm.*)

Az átmeneti időszakban, október és március között a város első vezetője dr. Vásáry István nyugalmazott polgármester volt. Először Csóka László polgármester távozása után, a magyar katonai városparancsnok felkérésére 1944. október 9-től 15-éig, Csóka egy napra visszatértéig látta el a polgármesteri teendőket. Október 22-től a szovjet parancsnok megbízásából lett ismét városvezető, és a tisztséget december 22-éig, pénzügyminiszterré választásáig látta el. Tőle dr. Zöld József

– továbbra is helyettes polgármesterként – vette át a helyhatóság vezetését február 6-ig, amikor a közellátási minisztériumba került. Utóda, ugyancsak helyettesként dr. Miszti Károly, korábbi városi tiszti főügyész lett. Az utolsó ideiglenes városvezetőt az 1945. március 5-én megtartott városi közgyűlésen megválasztott polgármester, Szabó Kálmán, az Egyetemi Nyomda volt igazgatója váltotta fel. (*DKK 1946.*)

A debreceni kormánypalota (Kossuth utca 12–14.)

A debreceni ideiglenes kormány miniszterelnöksége és a minisztériumok székhelye az 1912–1914 között Bubula János tervei szerint felépült háromemeletes pénzügyigazgatósági palota lett. Az ország 1944-es sorsfordító döntéseinek helyet adó épület telke 233 évvel korábban is országos esemény helyszíne volt. A jelenlegi palota színház felé eső telekrészén, a Kossuth utca 12. sz. alatt lebontott Komáromy-házban, 1711-ben a Rákóczi-szabadságharcot lezáró, ún. „szatmári béke” előkészítő tárgyalásai zajlottak.

A viszonylag kevésbé sérült pénzügyigazgatósági székházban 1944. október 20-tól (*DKK 1946. 68.*) a szovjet katonai parancsnokság működött Kotlerevszkij alezredes vezetésével. Az operatív ügyekben Szotnyikov alezredes volt a város parancsnoka, aki ide rendelte magához a városházáról Gergely Márton hajdú őrmestert október 21-én, és 22-én itt bízta meg dr. Vásáry István nyugalmazott polgármestert és Zöld József nyugalmazott helyettes polgármestert Debrecen vezetésével. (*Paál, Radó, 1947.*)

A „rég-új” polgármester érte el, hogy a városparancsnok visszaadta a házat a pénzügyigazgatóság céljaira, amely „november közepén” meg is kezdte a munkát. Néhány helyben maradt és időközben visszaérkezett hivatalnok és segítők együtt javították ki a házbelső és a tetőzet sérüléseit. Ez az igazgatóság lett a Tiszántúl elsőként újra induló állami hivatala, amely a begyűjtött adókból és jövedékekből megteremtette a később megalakult kormányzat pénzalapját. Az ideiglenes helyzet különlegessége, hogy az állami hivatal új vezetősége, főhatalom híján Debrecen kinevezett polgármestere, dr. Vásáry István felügyelete alá rendelte tevékenységét, aki alá később, minisztersége idején is tartoztak. (*Paál, Radó 1947., Karsai, Somlyai, 1970.*)

A szovjet városparancsnok rendeletére december 8-án nyolc óra alatt ki kellett üríteni a házat, így a „pénzügyigazgatóság átköltözött a Debreceni Városi Takarékpénztár [Piac utca 22–24.] emeleti helyiségeibe.” (*Paál, Radó 1947.*) Az üres pénzügyi székház takarítását és új célra történő berendezését Némethi Sándor városi műszaki tiszt felügyelete alatt a városi rendőrség végezte. A bútortárat, felszerelést, egyébeket közt az itteni és a többi hivattalá tett házban szükséges 70 db. tintatartót elhagyott lakásokból szedték össze. (*MNL HBVL IV. 1406/b. 382. d.*

78/1944., 89/1944. pm.) Amikor a leendő kormány tagjaival december 12-én megérkezett Debrecenbe a moszkvai különvonat, „dálnoki Miklós Bélát már gyönyörűen berendezett nyolcszobás lakosztály várta a pénzügyi palotában. A szobákban íróasztalok, néhol még írógép is, sok helyen kényelmes klubgarnitúrák és a lépcsőkön két sor piros kókusz szőnyeg.” (Paál, Radó, 1947.) Még aznap este, Miklós Béla lakásán alakult meg az Ideiglenes Nemzetgyűlést Előkészítő Bizottság (INEB), amely innen szervezte meg a már felszabadult helységekbe indított küldöttek, majd az ideiglenes nemzetgyűlésre Debrecenbe érkező leendő képviselők utaztatását.

Az INEB tagjai lettek: dr. Vásáry István debreceni polgármester (bizottsági elnök), dálnoki Miklós Béla vezérezredes, Vörös János vezérezredes, Nagy Imre (Kaposvár), dr. Juhász Nagy Sándor (Debrecen), dr. Bodnár János rektor (Debrecen), dr. Révész Imre ref. püspök (Debrecen), dr. Tariska István (Debrecen), Kovács János (Debrecen), dr. Valentiny Ágoston polgármester (Szeged), dr. Balogh István plébános (Szeged), Komócsin Mihály tetőfedő (Szeged), Gerő Ernő (Budapest), dr. Erdei Ferenc (Makó), dr. Gyöngyösi János (Békéscsaba), Takács Ferenc országgyűlési képviselő (Hódmezővásárhely), Oláh Mihály (Hódmezővásárhely).

A nemzetgyűlésben létrehozott kormány miniszterelnöksége és valamennyi minisztérium is e házban dolgozott 1944. december 22-től 1945. április első napjaiig. Mindössze a honvédelmi tárca „önállósította magát,” amely hamarosan átköltözött a Széchenyi utca 58. sz. alá a fémipari szakiskolába. (Paál, Radó, 1947.) A kormányzati helyek fegyveres védelmét előbb szovjet katonai alakulat biztosította. A feladatot 1945. március 1-jén „ünnepélyes őrségváltás keretében vette át” a február 25-én létrejött debreceni (másként partizán) őrzászlóalj. (Kun, 1970. 219.)

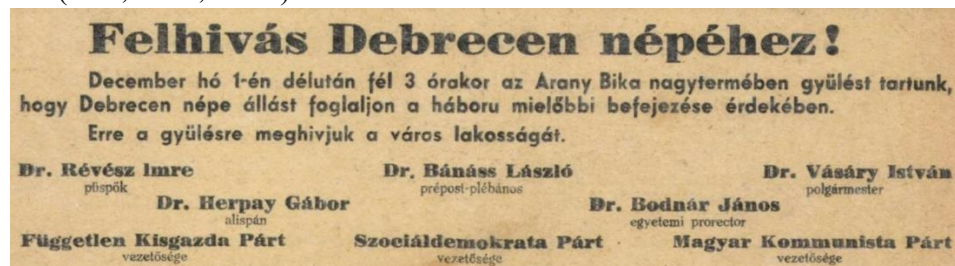
A főhatóság száz napos debreceni működése végén az „utolsó minisztertanácsot húsvét előtt tartották Debrecenben.” (Március 30-án volt nagypéntek.) A minisztériumok, miniszterek és a személyzet április első napjaiban kezdett csomagolni. A Budapestre költözködéshez tehervagonok álltak a Kossuth utcán, a pénzügyi palota előtti villamos síneken. A berakodott kocsikat a Nagyállomáson egyesítették az ott összeállított szerelvénnel. A „kormányvonat” április 11-én délelőtt indult el Debrecenből és délután érkezett meg a főváros Nyugati pályaudvarára. (Paál, Radó, 1947.)

Arany Bika szálloda (Piac utca 11–15.)

A város tulajdonaként 1914/15-ben felépült szállodakomplexumba 1944. augusztus 29-től a francia frontról Debrecenbe érkezett német katonatiszteket szállásoltak be, és a város egész területén „8000 szobát lefoglaltak a katonaság részére.” (DKK 1946.)

Az Arany Bika nagyszálló működőképes állapotban érte meg a háború végét. Egyetlen belővést szenvedett el, bár légnyomás következtében az ablaküvegek nagy része kitört. „Talán egész Európában ebben az időben ez volt a legtökéletesebb szálloda, a régi személyzet nagyrésze megmaradt, a fürdőszobák működtek, volt rendes melegvíz-szolgáltatás, üzembe helyezték a gőzfürdőt is és a központi fűtés nagyszerűen funkcionált.” (Paál, Radó, 1947.) A szovjet csapatok debreceni győzelmét követően Zaharenkó őrnagy lett a szálloda parancsnoka. Az igazgatói teendők ellátásával Fedorova Alexandrát bízták meg, aki pár évvel korábban Ukrajnából költözött Debrecenbe, és addig a nagyerdei Vigadóban dolgozott kenyereslányként. A szálló magyar igazgatójának a titkári tisztségbe akkor felvett, 20 éves Kristóf Lászlót tekintették. (Napló 1969. 10. 24., 1964. 12. 22.)

Az Arany Bika 1944. októberben és novemberben szovjet katonai szállás volt. Díszterme gyakran politikai nagygyűlések helyszíne volt, a Vígsházban zömmel szovjet filmeket vetítettek. A szovjet parancsnokság december 10-én rendelte el a katonák kiköltöztetését. Polgári házakba helyezésüket és az elhagyott szálloda két nap alatti kiürítését, takarítását Stieber József városi műszaki tiszt végeztette el. (MNL HBVL IV. 1406/b. 382. d. 78/1944., 89/1944. pm.) Már 12-étől „az Arany Bikában laktak a Moszkvából érkezettek: Faragho Gábor, gr. Teleki Géza, Vörös János a családjával, a nagybajuszú Nagy Imre, Gerő Ernő, Gábor József azután ezek kísérei, Nemess őrnagy, majd [a magyarországiak] dr. Balogh István, Valentin Ágoston, Erdei Ferenc, Molnár Erik, Tarnay István, Takács Ferenc, Nagy Imre, Gyöngyösi János, Révai József, Vas Zoltán és itt szállt meg Zsedényi Béla is.” (Paál, Radó, 1947.)

Néplap 1. évf. 7. sz. (1944. 12. 01.)

Az Arany Bika halljában, amely az ünnepi alkalomra „külön fel volt még díszítve piros-fehér-zöld krepp-papírral is,” december 19-től 21-éig vették át a megbízó levelükkel jelentkezők a nemzetgyűlési képviselői mandátumot. Ott érkeztek, de szállásuk a nagyerdei Augusztai szanatóriumban volt. A képviselők közül Zsedényi Béláról tudható, hogy ő a Bika 127. számú szobájában lakott. Viszsaemlékezése szerint „nem volt ablak a szobán és az ágyon magasan állt a hó akkor, amikor ott a legfontosabb tanácskozásokat tartottuk.” Nemzetgyűlési elnökké választása után költözött át a második emelet fötérre és a szemközti Alföldi palotában kialakított elnöki hivatalára néző 203. és 204. hotelszobákba. (*Paál, Radó, 1947.*)

Az Arany Bikát január 10-én a Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) „magasabb rangú tisztjei” részére kellett újból kiüríteni, ezért a kormánytagok, a rangosabb tisztviselők és családtagjaik átköltöztek a Kossuth utca és Újházi utca sarkára, a Balogh-házba. A szálloda jelenlegi Bartók-termében a február 3-án Debrecenbe érkező Vorosilov marsall, a SZEB elnöke, a Vörös Hadsereg Napja (február 23.) alkalmából adott nagyszabású fogadást. A magyar kormány, viszonzásként március 20-án rendezett „fényes estét az Arany Bikában.” (*Paál, Radó 1947.*)

MÁV nagyállomás (Petőfi tér)

A háborús arcvonal távozása után a debreceni vasútvonalak forgalomképtelen állapotban voltak. A Nagyállomáson óriási erőfeszítéssel, tíz nap alatt sikerült öt vágányt annyira helyre hozni, hogy a vasúti szállítás megindulhasson. (*Napló, 1969. 10. 24.*) A „rommá lőtt és szétbombázott állomás” vágányára 1944. december 12-én a „kora reggeli órákban” futott be az a különvonat, amely Magyarország leendő kormányának tagjait és kísérőit hozta Moszkvából Debrecenbe. (*Paál, Radó, 1947.*) 16 nap múlva, december 28-án este ugyanez a vasúti szerelvény, szintén Szuszsejkov vezérezredes parancsnoksága alatt a kormány megbízottakkal indult vissza Moszkvába a fegyverszüneti egyezmény megkötésére. A delegáció búcsúztatására dálnoki Miklós Béla miniszterelnök vezetésével minden miniszter kilátogatott az állomásra. A küldöttség legmagasabb rangú tagjai – akik január 20-án az egyezményt aláírták – Gyöngyösi János külügy-, Vörös János honvédelmi miniszter, dr. Balogh István („Balogh páter”) miniszterelnökségi államtitkár voltak. A tárgyalók január utolsó napjaiban, hatnapos visszautazás után érkeztek haza a debreceni vasútállomásra. Április 11-én szintén a Nagyállomásról indult az utolsó „kormányvonat” Budapest felé, amelyen az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány végleg elutazott Debrecenből. (*Paál, Radó, 1947.*)

Augusztai szanatórium (Nagyerdő)

A korabeli Nagyerdő mélyén, Jendrassik Alfréd tervei szerint felépült és 1914 áprilisában megnyílt 175 ágyas Augusztai tüdőszanatórium még ugyanabban az évben, szeptemberben 430 ágyas hadikórház lett. A két világháború között klinikai célokra szolgáló épületegyüttest, a szovjet városparancsnok rendeletére, 1944-ben ismét katonák ellátására rendelték. December 15-én a polgármester-helyettes továbbította a szanatórium igazgatóságának az utasítást, hogy 150 polgári beteget át kell telepíteni az épület alagsorába, a földszinti és emeleti helyiségeket pedig úgy kell átrendezni, hogy azokban 350 beteg szovjet katonára és a kiszolgáló személyzet elhelyezhető legyen. Közölte, hogy a feladat végrehajtására egyetlen napjuk van, mivel „a szállítmányok” 17-én megérkeznek. (*MNL HBVL IV. 1406/b. 382. d. 108/1944. pm.*)

Az Augusztai 1944. december 21-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés nem debreceni tagjainak szállásaként is szolgált. Az ott lakók csoportosan, szovjet katonai autókban ingáztak a Nagyerdő és a belváros között, az Arany Bikába étkezésre, a Református Kollégiumba ülésezésre.

A szanatórium épületében rendezkedett be az 1945. február 21-től (*Sipos, Vida, 1987.*) április 19-ig Debrecenben tartózkodó amerikai misszió, amelynek vezetői „minden este nagy vacsorát rendeztek.” Rendezvényeiken gyakori vendégek voltak a magyar kormány tagjai, a debreceni orosz és angol misszió képviselői. Az ilyen zenés alkalmakon jazz- vagy cigányzene volt, esetenként „a két Latabár, Orosz Júlia, Sárdy János, Rátkay Vera, Tatár György, Otrubay Melinda és Vári-Weinstock Miklós vendégszerepeltek.” (*Paál, Radó, 1947.*)

Nemzetgyűlési ülésterem (a Református Kollégium oratóriuma)

Révész Imre református püspök december 12-én javasolta, hogy a megalakítandó nemzetgyűlés a debreceni Református Kollégium épületében, az 1849-es országgyűlési alsóháznak is helyt adó oratóriumban üljön össze. Az a terem a történelmi párhuzam mellett az iskola viszonylagos épsége miatt is kedvezőnek mutatkozott. (A másik ikonikus hely, a református Nagytemplom szóba sem jöhetett, mert tetőzete teljesen megsemmisült.) Egy visszaemlékező szerint az „oratórium pontosan azt a képet mutatta 1944 decemberében, mint a szabadságharc izgalmas napjaiban.” (*Paál, Radó 1947.*) A püspök irányítása mellett „pótolták a betört ablakokat, azután kályhákat szereztek, a rendezők áthozták a városházáról II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos életnagyságú képeit, amelyeket sikerült a tűzből kimenteni.” (*Paál, Radó, 1947.*) A nagy esemény pontos idejét és a helyszínt, egy esetleges merénylet vagy támadás megelőzésére teljes titokban tartották, de óvatosságból a Kollégium óvóhelyét is rendbe hozták. A virágokkal és nemzeti színű

szalagokkal, szőnyegekkel feldíszített oratóriumban, ahol Kossuth Lajos székét virággal foglalták le, 1944. december 21-én 14 órára ültek össze a küldöttek. Dr. Vásáry István előkészítő bizottsági elnök vezetésével elvégezték a mandátumvizsgálatot, utána 230 nemzetgyűlési képviselővel megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés, és megválasztotta az elnököt és a tisztségviselőket.

A Ref. Kollégium oratóriumában dr. Zsedényi Béla az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, két oldalán díszegyenben Szemán Albert és Mag Mihály városi hajdú.
(Hajdú-Bihari Napló, 1964.)

A nemzetgyűlés elnöke, dr. Zsedényi Béla elfoglalta a helyét a pulpituson, amelynek két oldalán Szemán Albert és Mag Mihály városi hajdú állt díszegyenbe öltözve. Másnap, 22-én a 10 órától kb. 14 óráig tartó ülésnapon választották meg az Ideiglenes Nemzeti Kormányt (miniszterelnököt, minisztereket). A különleges viszonyokra jellemző érdekesség, hogy Valentiny Ágoston és Vásáry István is mindössze két nappal a kormány létrejötte előtt, az Arany Bikában értesült Gerő Ernőtől, hogy a nevük szerepel a kormánylistán. A legelső minisztertanácsi ülés az Arany Bikában, „ebéd után, feketézés közben” kezdődött el. (Paál, Radó, 1947.)

A nemzetgyűlési elnök székhelye (Alföldi-palota, Piac utca 14–16.)

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank leányintézeteként 1872-ben alapított Alföldi Takarékpénztár (Mózes, 1974., Szani, Timár, 1974.) korábbi, 1910-ben épült háromemeletes debreceni székházát anyagszerkezeti hibák miatt le kellett bontani. Kibővített helyén, a Csapó utca és Bádogos (mai Zamenhof) utca között, Piac ut-

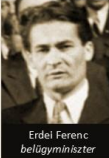
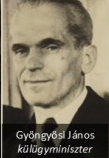
cai főhomlokzattal épült fel 1938-ban Körmenyi Nándor tervei szerint az új, négyemeletes bankszékház és bérház. A háború általános pusztításai közepette is „csodálatosan épségben maradt Alföldi-palota” harmadik emeletén alakították ki az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöksége és a Nemzeti Főtanács székhelyét. A Nagytemplom felé eső három szoba és hall alkotta dr. Zsedényi Béla elnök irodáját és lakását. „A hall a titkári szoba volt, ahol Perényi Márta és még egy tisztviselő nő gépeltek, a balkonos szobában dolgozott Demeter Géza, az elnöki iroda vezetője, akik itt szerkesztették a hivatalos Magyar Közlönyt is, ettől balra kapott otthont Verő Ubul parancsörtszít, a Kossuth-szoborra néző szobában pedig Zsedényi Béla rezideált. (...) Ezekben a helyiségekben vette fel először dr. Zsedényi Béla a diplomáciai érintkezést nem csak az orosz diplomatákkal: Oszjugin követségi tanácsossal és Grigorjev követségi titkárral, hanem a közben Debrecenbe érkezett angol és amerikai missziók vezetőivel is; innen tárgyalt Vorosilov marsallal (...)” (Paál, Radó 1947.)

Miniszterek szállása (Balogh-ház, Kossuth utca 22.)

A Kossuth utcai városi rendőrpalota építéskor megnyílt Újházi (Ede) utca és a Kossuth utca keleti sarkára 1924-ben (Görbe-)Balogh István építtette fel „12 modern lakásos” bérházát, amely épségben vészelte át a háborút. A háromemeletes elegáns épület miniszteri szállásként akkor merült fel, amikor kiderült, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Debrecenbe érkező küldöttségének elhelyezése miatt az Arany Bikából ki kell költözniük a minisztereknek. A rendőrség 1945. január 10-én kapta meg a parancsot a Kossuth utcai bérház azonnali kiürítésére, amelyet az addigi lakók kiköltöztetésével két óra alatt végre is hajtott. Másnap legelsőként költözött át a szállodából Erdei Ferenc belügyminiszter a feleségével, dr. Balogh István szegedi római katolikus páter, az Ideiglenes Nemzetgyűlés 60 tagú Politikai Bizottságának titkára (*Társadalmi Szemle*, 1983.), akkor már miniszterelnökségi államtitkár és munkatársa. Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök, a helybeli dr. Vásáry István pénzügyminiszter és a Révész püspök vendéglátását élvező gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter kivételével minden kormánytag és a magasabb rangú tisztviselők a Balogh-házban laktak. Közülük miniszteri rangú volt Gyöngyösi János külügy-, Vörös János honvédelmi, Faragho Gábor közellátási, Gábor József kereskedelemügyi, Molnár Erik népjóléti, Nagy Imre földművelési, Takács Ferenc iparügyi és Valentiny Ágoston igazságügy-miniszter. A miniszterek és tisztviselők, esetenként a feleségükkel három- vagy négyszobás, telefonvonallal ellátott lakásokba kerültek, étkeztetésükről Csócsics Lajossal, a Gambrinus étterem tulajdonosával állapodott meg a kormány. Személyes helyzetükre jellemző, hogy több ízben az Arany Bikából kértek kölcsön

ágyneműt, és nem egyszer az ócskapiacon (zsibogón) szerezték be a legszükségesebb ruhaneműt. A Balogh-ház „Budapest felszabadulása után” gyakran adott szállást, mások közt Zilahy Lajos költőnek és feleségének, Bárczy Piroskának, Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas professzornak, Tildy Zoltánnak, Nagy Ferencnek, Szakasits Árpádnak, Rákosi Mátyásnak. A „miniszterek házában” gyakran az éjszakába nyúlóan folyt a munka, amit a ház előtt posztoló egyik rendőr megállapítása is jelzett: „a Balogh-ház majd minden lakásában egész éjszaka égett a villany.”

Miniszterek szállása (Kossuth utca 22., Újházi u. 1. - „Görbe-Balogh István” háza)
Az 1924-ben épült, háromemeletes, 12 lakásos, bérház miniszteri rangú lakói:

 Erdősi Ferenc belügyminiszter	 György János külgügyminiszter	 Molnár János honvédelmi miniszter	 Faragó Gábor közlekedési miniszter	 Gábor József keresk. miniszter	 Molnár Erik népjóléti miniszter	 Nagy Imre földmív. miniszter	 Telki Géza vall. és közokt. min.
---	---	---	--	--	---	--	--

1944. jan. 10.: a házat 2 óra alatt kiürítették, és másnap a miniszterek tisztviselők átköltöztek a Bikából. (Étkeztetésük a Gambrinusban.)

1945. jan./febr.: „a Balogh-ház majd minden lakásában egész éjszaka égett a villany”.

A főtisztviselők mellett itt lakó ismertebb vendég: **Nagy Ferenc, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Tildy Zoltán, Szent-Györgyi Albert, Zilahy Lajos**

1945. április 9-én indult Debrecenből az első kormányvonat a fővárosba, és a hónap végére kiürült Görbe-Balogh István „Kossuth utcai szürke háza”.

A szerző 2024. dec. 19-i előadásának egyik diája

Az április eleji napok csomagolással teltek, és a fővárosba áttelepülők a ház elé állított vasúti kocsikba rakták a hivatali és személyes dolgokat. „Április kilencedikén indult el a kormány első vonata Pestre és április végén a Balogh-ház már üres volt.” (Paál, Radó, 1947.)

Szerencsés Károly: Volt-e esélye Magyarországnak a demokráciára 1945-ben? Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejötte és lehetőségei. Rubicon, 2015. 4. sz.

Az ország életének újraindítására vállalkozók, köztük igen magas egzisztenciájú tábornok, gróf, pap, egyetemi tanár vagy egyszerű közember a romos Debrecen viszonylag épen maradt házaiban dolgoztak, éltek. Jónak mondható elhelyezéseket a szovjet katonai vezetés utasításait végrehajtva a város ideiglenes vezetői és az általuk közmunkára befogott sok száz városlakó alakította ki. Hivatalos források kevéssé tárgyalják e feladatok végrehajtóinak helyzetét, például az is csak kikövetkeztethető, hogy a többség éhezett, egyik napról a másikra élt. Így az akkor nagyszerűnek ígért és bizton hitt új demokrácia varázslatos épülése, a száznapos különleges fővárosi szerep sem feledtetheti, hogy a háborút helyben túlélő vagy visszatérő közemberek keserves feladata maradt helyreállítani Debrecen életét. Igazat adhatunk az átmeneti időszakot követő első megválasztott polgármesternek: „Soha nehezebb körülmények között még nem vették át ennek a városnak a vezetését, soha nagyobb gondja még nem igen akadt egyetlen polgármesternek, illetve városi vezetőségnek sem, amilyen a jelenlegi.” (Mervó Z-né, 1973.)

Felhasznált irodalom

1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1947.
- A hatszázéves Debrecen (Szerk.: Komoróczy György) Debrecen, 1961.
- Baranyi Béla: A gazdaság helyreállításának első lépései Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében 1944–45-ben. In. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve X. Debrecen, 1983.
- Baranyi Béla: A szocialista termelési viszonyok kialakulása és a szocialista építés Debrecen iparában In. Ránki György (szerk.): Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig (Debrecen, 1976.)
- Filippinyi Gábor, Papp József: A városépítés története 1944–1990. In. Debrecen története 5. Debrecen, 1997. 85–120. pp.
- Gazdag István: Debrecen thj. város levéltárának története 1944–1950 között. In. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve VIII. (Debrecen, 1981.)
- Gosztonyi Péter: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásának előtörténetéhez. Új Látóhatár. 1972. 3. sz. 214–239.
- Horváth Attila: Légitámadás a debreceni Nagyállomás ellen 1944. szeptember elsején. = Új nézőpont, 2014/1, 37-59.
- Karsai Elek, Somlyai Magda /szerk./: Sorsforduló – Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. Bp., 1970.
- Király Ferenc: Debreceni október. (dokumentumriport-sorozat) HB Napló 1969. október
- Kun Ferenc: A debreceni őrsászlóalj megalakulása. Hadtörténeti Közlemények, 17. évf. 2. sz. (1970.) 219–224. pp.
- Mervó Zoltánné: A népi demokrácia megszületése a második proletárdiktatúra győzelme. In Hajdú-Bihari történelmi olvasókönyv. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 5. (Szerk.: Komoróczy György) Debrecen, 1973. 301–396. pp.
- Mózes Mihály: Debrecen ipara a dualizmus korában. In. Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig. (Szerk.: Ránki György) Debrecen, 1976. 81–146. pp.
- Néplap, Hajdú-Bihari Napló cikkek
- Paál Jób – Radó Antal (szerk.): A debreceni feltámadás. Debrecen, 1947.
- Papp József: Debrecen város birtokkatasztere 1924–1950. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 23. Debrecen, 1997.
- Sápi Lajos: Debrecen település- és építéstörténete. Debrecen, 1972.
- Sipos Péter–Vida István: Iratok a magyar-amerikai diplomáciai kapcsolatok 1945. évi újrafelvételéhez. Századok, 1987. 421–467.
- Szani Ferenc – Timár Lajos: Debrecen ipara az ellenforradalmi rendszer korában. Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig. (Szerk.: Ránki György) Debrecen, 1976. 147–242. pp.
- Szekeres Antal: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Debrecenben. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 14. szám, Debrecen, 1979.
- Társadalmi Szemle 1983.7. szám /Politikus-pályák/Balogh István
- Varga Júlia: Debrecen első bombázása. (kézirat, Debrecen, é.n.)
- MNL HBVL (Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára) IV. 1406/b. Debrecen város polgármesteri bizalmas iratok 1944/45.
- DKK (Debreceni Képes Kalendárium) 1946. és 1947.